

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

УДК 37.013.42:372.3

Оксана Авраменко

РІЗНОВІКОВА ВЗАЄМОДІЯ ДОШКІЛЬНИКІВ – ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЇХ УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Освітній процес на початку ХХІ століття в Україні зазнає кардинального реформування. Сучасна освіта – це освіта для конкретної людини і людства загалом. За концепцією дошкільного виховання та Базовим компонентом дошкільної освіти, сучасний дошкільний навчальний заклад має стати «інститутом соціалізації», призначення якого – забезпечити фізичну, психологічну і соціальну компетентність дитини від народження до шести-семи років, можливість адаптації до унормованого існування серед людей, сформувати ціннісне ставлення до світу, навчити особистісного існування, озброїти елементарною наукою і мистецтвом життя. Передусім це відбувається завдяки поступово зростаючій ролі дитячого співтовариства, яке, починаючи зі старшого дошкільного віку, суттєво впливає на процес соціалізації дитини.

Важливість постійного спілкування дітей різного віку, виховний вплив різновікових груп на розвиток особистості підтверджують праці Л. Божович, В. Дяченко, І. Дьоміної, Е. Димова, А. Макаренко, Т. Маркової, В. Нечаєвої, Л. Пен'євської, Є. Субботського, В. Сухомлинського. Вчені обґрунтували, що взаємодія дітей в різновікових групах формує досвід різноманітних стосунків, сприяє розвитку найважливіших моральних якостей, освоєнню культурних цінностей.

Проте специфіка взаємодії дітей дошкільного віку, як важливого фактору їх соціалізації та особливості перебігу цього процесу в різновікових групах дошкільного закладу не знайшли повного висвітлення у педагогічній науці.

Мета статті – розкрити особливості соціалізації дітей дошкільного віку в умовах різновікової взаємодії.

Дошкільний навчальний заклад – середовище, де дитина отримує елементарні знання, уміння, навички, які надають можливість формування в неї здатності орієнтуватися в довкіллі, набувати життєвого соціального досвіду, адекватно реагувати на явища, події, людей, предметний світ.

Як зазначено у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», вступ дитини до дошкільного закладу – важлива подія в її житті, що знаменує новий етап розвитку, пов'язаний з входженням у широкий соціум, адаптацією до нових умов життя, освоєнням правил поведінки в групі. На відміну від сім'ї, тут дитина перебуває в колективі

однолітків, з якими може себе порівняти, разом гратися, товаришувати. Завдяки цьому формується почуття належності до дитячого співтовариства, яким дошкільник дорожить і в якому прагне перебувати. Дитина поводить себе самостійніше, ніж удома, звільняється від централізації на собі та своїх проблемах, навчається узгоджувати власні інтереси з інтересами інших дітей, домовлятися, поступатися, доводити власну думку, виявляти гнучкість та самоповагу. Пріоритети освіти старшого дошкільника – соціальна компетентність, практична вмілість, збалансований фізичний, розумовий, вольовий та морально-духовний розвиток [1].

Різновіковий колектив дітей є середовищем, яке найефективніше впливає на соціальний і психічний розвиток дитини, за умови його доцільного і цілеспрямованого включення у педагогічний процес. Саме тому проблема соціалізації дітей у різнорікових колективах знову стає актуальною і доцільною для наукових розвідок.

Різнорікова взаємодія як педагогічний феномен має глибоке соціально-педагогічне коріння. Узагальнені історико-етнографічні і етнологічні дані виявили, що практично всі природні групи дітей та підлітків є різноріковими і саме ця особливість робить їх більш спроможними у вирішенні низки педагогічних завдань.

Проблема спільного виховання дітей різного віку розглядалася у трактатах К. Костенецького, С. Полоцького, Я. Коменського та Г. Песталоцці, які давали високу оцінку позитивному взаємовпливу старших і молодших дітей у процесі навчання [10; 18; 21; 25].

У 60-і, 70-і роки з'явилася низка публікацій, які узагальнювали досвід взаємодій дітей різного віку в різнорікових групах у школах-інтернатах [4, с. 34–39], [6, с. 117–155], [9, с. 241–243]. Дослідники відзначали, що в різнорікових загонах швидше налагоджуються відносини між старшими і молодшими дітьми, вказували на те, що, знаходячись в оточенні товаришів з різним досвідом життя і рівнем знань, школярі отримують більше можливостей для духовного взаємозбагачення. Вчені і практики звертали увагу на можливість природної передачі соціально-морального досвіду від старших дітей до молодшого при загально визнаному праві старших на авторитет та вплив.

На думку Ю. Гербеева [4, с. 34–39], у різнорікових групах вищий «коефіцієнт контактності», відтак більш різноманітне спілкування, більше взаємного впливу дітей одне на одного.

Аналіз матеріалів педагогічних досліджень Т. Маркової, В. Нечаєвої, Л. Пенєвської [17, с. 101–141], [15, с. 12]; [20, с. 56–62.] показав, що педагогів цікавили різні аспекти впливу дітей різного віку одне на одного.

Так, Т. Маркова досліджувала вплив гри на взаємодію старших та молодших дітей. Автор стверджує, що спільна гра з однією іграшкою сприяє вихованню співчуття, співпереживання, виробляє у дітей вміння

почекати, поступитися іграшкою. Молодші діти переймають правилівідповідну поведінку старших в грі, вчаться взаємодіяти з товаришами.

Формування дружніх взаємин в іграх дітей різного віку пов'язано, як вказувала В.Нечаєва, і значною мірою обумовлено наявністю попереднього досвіду спілкування. Діти старшого дошкільного віку, не маючи попереднього досвіду спілкування з малюками, в спільній грі з ними «...в тих випадках, коли на долю менших випадають дуже цікаві моменти в грі, знаходять причину помінятися ролями або беруть на себе їх функції» [20, с. 59].

Спільні ігри дітей різного віку як засіб розвитку мовлення молодших дошкільників розглядала в своєму дослідженні Л. Пенєвська. Автор підкреслювала, що у дітей розвивалося розуміння мови, відбувалася її активізація та розширення функцій, зокрема: «...малюки легко засвоюють навички словесного спілкування, постійно поповнюючи і активізуючи свій словниковий запас, засвоюючи словесні звороти» [17, с. 140].

Дослідження Т. Маркової, В. Нечаєвої, Л. Пенєвської були продовжені в педагогічних роботах І. Дьоміної (формування доброзичливих і турботливих стосунків у старших дошкільників до молодших) та М. Мирзаабдулаєвої (виховання початкових форм взаємодопомоги в спільній трудовій діяльності) [7; 16].

На переконання Л. Божович, А. Запорожець, А. Леонтєва, спілкування дітей різного віку сприяє зміні статусу старших дошкільників в системі суспільних стосунків. Виконання важливої, значимої для навколишніх діяльності, звертання дорослого до старшої дитини, як до помічника – ведуть до перебудови основних життєвих принципів, «...і тоді весь світ відкриється перед нею по-інакшому. Це нічого, що вона (дитина) мало знає, мало розуміє, тим швидше вона переосмислить все, що їй відомо, тим швидше зміниться її загальний психологічний образ» [3, с. 26].

У 70-80-і роки у вітчизняній педагогічній науці спеціально вивчалось питання про вплив взаємодії школярів різного віку на удосконалювання діяльності дитячих організацій (Т. Будрина, Р. Литвак, Л. Козлова, М. Кузьміна). Об'єктом дослідження педагогів було також вивчення ефективного змісту і форм взаємодії дітей різного віку, педагогічних засобів, що стимулюють активність дітей у спільній діяльності (І. Іванов, В. Караковский, Е. Старостина, В. Сухомлинский). Взаємодія школярів різного віку вивчалася в різних вікових і соціально-педагогічних системах: у шкільному (Л. Божович, В. Караковский, Т. Коннікова, Л. Новікова й ін.) і в первинному колективі (Н. Селіванова, Е. Старостіна), в установах закритого типу (В. Кумарін, Л. Уманський, Л. Кочкіна), у різних видах діяльності (О. Соловйов, А. Травінін, А. Шпони й ін.).

Великого значення різновіковим об'єднанням у становленні особистості надавав А. Макаренко. Він відмовився від формування загонів

з колоністів однакового віку, мотивуючи це тим, що саме різновікові колективи дітей найбільше нагадують сім'ю і будуть вигідними у виховному значенні, саме там з'являється турбота про молодших, повага до старших, найменші нюанси товариських стосунків. Педагог дійшов висновку, що виховний ефект діяльності різновікових колективів дуже значний: ними легше керувати, колективи стають більш рухомими та дієздатними. Отже, первинні колективи необхідно створювати за принципом різновіковості [14].

В. Сухомлинський підкреслював важливе значення різновікового спілкування для соціалізації дитини і наголошував, що педагог має турбуватися, щоб його вихованці були і вихователями. Він писав: «Третина століття роботи у школі переконала мене в тому, що людина найкраще виховується тоді, коли вона виховує інших, турбується про інших людей» [24, с. 122]. Ми погоджуємося з педагогом, що майстерність виховання полягає в тому, щоб навчити кожну дитину віддавати свої знання молодшим товаришам, тим самим збагачуватися інтелектуально; тільки завдяки цьому і формується справжня жадоба до знань. Старші діти стають помічниками педагогів, організовують ігри для молодших, беруть участь у їхніх розвагах, залучають молодших до спільної праці. На думку вченого, різновікове об'єднання є найсприятливішим соціумом і важливим фактором соціального і психологічного розвитку дитини. В процесі передачі практичних умінь і навичок між дітьми різного віку виникають духовні взаємини, іншими словами, кожний вихованець стає суб'єктом не лише діяльності, а й спілкування [23; 24].

Низка вчених досліджували окремі складові цього питання, а саме: соціальну взаємодію дітей в різновікових об'єднаннях (Л. Байбородова, Б. Вульф, С. Ілюшкіна, О. Солов'єв); особливості побудови навчального процесу в різновікових групах дошкільного навчального закладу (Е. Герасімова, Е. Давидович, Н. Флегонтова).

Науковці доходять висновку, що взаємодія і спілкування дітей різного віку одне з одним мають важливе значення і великий вплив на розвиток цілої низки позитивних сторін особистості як молодших, так і старших дітей. У різновіковому об'єднанні дітей, вирішуються найскладніші виховні завдання: діти вчаться уважно ставитися до старших, турбуватися про менших, набувають комунікативних навичок. У процесі різновікової взаємодії можливим стає взаємовиховання і взаємонавчання, коли діти, як старші, так і молодші, отримують нові знання, навички, вміння, закріплюють і узагальнюють їх. Старші стосовно молодших є досвідченішими, вихованішими, свого роду наставниками, а менші стежать за вчинками, поведінкою і діяльністю старших. Будь-які проблеми, що виникають, стають спільними [11].

Взаємодія дітей в різновіковому колективі виконує функцію соціального захисту, яка полягає у допомозі старших молодшим в

організації їхньої життєдіяльності, захисті та підтримці тих дітей, які не можуть реалізувати себе з різних причин у колективі однолітків; забезпеченні відповідного емоційного самопочуття кожного вихованця, оскільки створюється можливість для кожної дитини спілкуватися з дітьми того віку, з якими вона себе комфортніше почуває. Саме сучасне життя висуває на перший план проблему спеціально організованого різновікового спілкування та взаємодії.

Л. Байбородова розглядала взаємодію в різновіковій групі як «...спосіб засвоєння, переробки досвіду та інформації від покоління до покоління, чітка поведінка з одного боку і наслідування цій поведінці з іншого. У дитини засвоєння досвіду завжди відбувається через дорослого або старшого в спільній діяльності або спілкуванні. В процесі спільної діяльності та спілкування дітей різного віку відбувається переосмислення досвіду старших і збагачення, розвиток досвіду молодших» [2].

Важливою умовою успішного функціонування різновікового об'єднання є, на думку дослідників, віковий склад учасників. Т. Маркова пропонувала забезпечити рухливість різновікової групи за рахунок варіювання його вікового складу, в залежності від виду спільної діяльності старших і молодших дошкільників. Так, у трудовій діяльності, на думку вченої, слід поєднувати трирічних дітей з більш старшими (5–7 років), а в грі доцільним є поєднання трирічних дітей з п'ятирічними [15, с. 12]. В. Нечаєва, порівнюючи спільні ігри дітей двох категорій, трирічних і чотирьох-п'ятирічних, а також двох- трирічних дітей із шести-семирічними, дійшла до висновку: «Двох-трирічні діти почувають себе краще в спілкуванні з більш старшими дітьми, поведуться спокійніше, впевненіше, видно, що їм цікаво» [20, с. 27].

Е. Димов визначав оптимальний інтервал у віці 3–4 років та проводив експериментальні дослідження, в яких умови спільної діяльності вимагали інтелектуальної напруги з обох сторін, які вступають у взаємодію. У дослідженнях О. Газмана віковий діапазон учасників взаємодії у вільній ігровій діяльності перевищував 7 років і цей процес також був ефективний.

Вік – це категорія, що служить для реєстрації тимчасових критеріїв, факторів, що стосуються того або іншого індивіда, предметів довколишнього світу. У психології вік – одна з найбільш інтегративних характеристик людини, яка відображає властивості (сукупність тенденцій і потенцій), надбані внаслідок тривалого існування в природному і соціальному середовищі [5, с. 71]. Поняття віку в педагогіці і психології тісно пов'язано з поняттям розвитку. В дитячій психології категорія віку служить для вивчення й опису вікової специфіки і динаміки психічних актів у зв'язку з культурологічними, історичними, соціологічними умовами, у яких знаходиться дитина.

У Законі України про дошкільну освіту відсутні чіткі рекомендації,

які б вказували на те, якого віку дітьми мають бути укомплектовані різновікові групи (суміжного чи контрастного). Відсутність чітких аргументацій у рекомендаціях свідчить про часткову розробленість проблеми, з одного боку, а з іншого боку – підтверджує наявність дуже складних і неоднозначних процесів взаємного впливу, що відбуваються серед дітей різного віку, опосередкованих їх віковими особливостями, характером і змістом спільної діяльності, адекватністю здійснення їх регулюванням педагогічним процесом.

У практиці роботи дошкільних закладів існують і інші підходи до комплектування груп (статеві ознаки, інтереси дітей до тієї чи іншої діяльності, фінансові можливості батьків тощо). Зауважимо, що усі ці варіанти комплектування мають свої позитивні і негативні сторони.

При комплектуванні на основі вікових ознак утворюються однорічні (гомогенні) групи, в яких полегшується здійснення колективно зорієнтованого навчання. Натомість виникають проблеми щодо урахування індивідуальних особливостей розвитку дітей, побудови гнучкої системи їхнього виховання і навчання.

При комплектуванні на основі індивідуальних особливостей розвитку утворюються різновікові групи, в яких об'єднуються діти від наймолодшого до найстаршого віку. У результаті підвищується ефективність здійснення індивідуальної роботи, покращуються взаємини між дітьми та атмосфера психологічного комфорту, відбувається взаємообмін дитячим досвідом.

Найпоширеніші проблеми за такого комплектування груп – в невідповідності дошкільних працівників до здійснення психологічно грамотного вивчення особливостей індивідуального розвитку, яке забезпечує комплектування на основі законів психологічної сумісності. При значній наповнюваності груп (15–20 дітей) ускладнюється процес організації життя дітей (малюки повинні спати, а старші діти – гуляти). Це вимагає перебудови роботи технічного персоналу, що не завжди можливо. Старші діти інколи стають «няньками» для молодших. Це може призвести до формування у малюків несамостійності, у старших дітей – до появи авторитаризму. Така ситуація часто турбує батьків.

При комплектуванні на основі урахування вікових та індивідуальних особливостей утворюються змішані, різновікові групи дітей близького віку (молодша – середня), що сприяє полегшенню процесу індивідуалізації освітньо-виховної роботи, не порушуючи режиму життя дітей, ритму роботи дошкільного закладу. Порівняно з попереднім типом кількість проблем зменшується, проте залишається актуальним питання щодо кваліфікованого вивчення індивідуальних особливостей розвитку малюка до початку відвідування ним дошкільного закладу, під час прийому та адаптації. На основі цього необхідно здійснювати комплектування груп дітей суміжного віку на засадах психологічної сумісності з іншими дітьми

та їхніми вихователями.

При комплектуванні на основі родинних стосунків утворюються різновікові групи, в які об'єднуються брати і сестри. Серед позитивів такого об'єднання є те, що дітям гарантується відчуття захищеності, емоційної безпеки як під час адаптації до умов дошкільного закладу, так і в подальшому його відвідуванні. Це сприятливо впливає на всебічний розвиток дитини – розумовий, фізичний, соціально-етичний тощо [12].

Науковців турбують проблеми, які можуть виявитися у питанні виховання у молодших дітей самостійності та можливостей старших займатися діяльністю і спілкуванням, цікавими саме для цього віку. Міра опіки старшими дітьми молодших, вихователями повинна братися до уваги і скеровуватися відповідно до реальних потреб та можливостей дітей (як молодших, так і старших).

На наш погляд, всі запропоновані варіанти комплектування мають право на існування. Визначну роль при виборі принципу комплектування мають відіграти особливості конкретного дошкільного навчального закладу, району, в якому він знаходиться, запити батьків та педагогічні погляди та підготовка вихователів.

Зауважимо, що при виборі принципу комплектування необхідно врахувати перелічені проблеми та зосередити увагу на їх попередженні або подоланні. Це питання варто вирішувати колегіально, усім педагогічним колективом і, враховуючи різні точки зору, знайти оптимальне рішення.

Психолого-педагогічні дослідження засвідчують, що формування гуманних взаємин успішно здійснюється в процесі значущої для дитини діяльності. Найбільш значущою, провідною діяльністю дитини дошкільника є ігрова діяльність. Втім, аналіз наукових досліджень дозволяє стверджувати, що ігрове об'єднання в одній групі дітей різного віку вимагає від вихователя особливої уваги до організації їхньої взаємодії.

Характер взаємодії дітей проявляється в особливостях їх спілкування між собою та здатності узгоджувати свої дії у процесі спільної діяльності. Взаємодія, що ґрунтується на співробітництві, власній симпатії та прихильності не лише робить діяльність ефективною, а й сприяє особистісному зростанню кожної дитини групи. Натомість навіть окремі прояви зверхності, домінування, недоброзичливості, агресивності, заздрості суттєво порушують загальну атмосферу, роблять її тривожною і незатишною. Ігнорування педагогом особливостей взаємин між дітьми у процесі різноманітної спільної діяльності значно знижує ефективність виховних впливів, робить їх формальними, позбавленими індивідуальної спрямованості.

На нашу думку, різновікова взаємодія вирішує завдання більш ранньої соціалізації дітей, набуття ними елементарних навичок педагогічного спілкування: допомога старших молодшим в організації їхньої життєдіяльності, захист і підтримка тих дітей, які не можуть

реалізувати себе з різних причин у колективі ровесників. Характер стосунків між дітьми різновікових груп має стійкий характер і визначається головним чином стилем виховання дорослого.

Отже, різновікова взаємодія завжди перебуває в центрі наукових пошуків. До неї зверталися науковці: Л. Байбородова, В. Бутенко, Б. Вульф, Е. Герасімова, Ю. Ербеєв, Е. Давидович, С. Ілюшкіна, Е. Смирнова, О. Солов'єв, Н. Флегонтова. Останнім часом розробляються проблеми: особливості побудови навчального процесу в різновікових групах дошкільного навчального закладу, формування мовленнєвого спілкування дошкільників в різновіковому дитячому колективі, особливості соціальної взаємодії дітей в різновікових об'єднаннях.

Аналіз наукових досліджень дозволив дійти висновку, що різновікова взаємодія є чинником, який найефективніше впливає на соціальний і психічний розвиток дитини, за умови його доцільного і цілеспрямованого включення у педагогічний процес. Таким чином вище сказане підтверджує, що саме життя висуває на перший план проблему спеціально організованої різновікової взаємодії дошкільників. Правильна його постановка сприяє здійсненню завдань всебічного розвитку та соціалізації дітей різних вікових груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – 2-е вид. випр. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Байбородова Л. В. Педагогические основы регулирования социального взаимодействия в разновозрастных группах учащихся / Л. В. Байбородова. – Казань, 1994.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологическое исследование) / Л. И. Божович. – М. : «Просвещение», 1968. – 464 с.
4. Гербеєв Ю. В. Разновозрастная группа воспитанников детского дома / Ю. В. Гербеєв // Советская педагогика. – 1976. – № 10. – С. 34–39.
5. Гинецинский В. И. Основы теоретической педагогики : учебное пособие. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1992. – 148 с.
6. Гликман И. З. По макаренскому пути – в кн. А. С. Макаренко (опыт, изучение, применение) / И. З. Гликман. – М., 1968. – С. 117–155.
7. Демина И. С. Формирование доброжелательного и заботливого отношения старших дошкольников к младшим детям / И. С. Демина. – М., 1972. – 140 с.
8. Закон України «Про дошкільну освіту». – К. : Дошкільне виховання, 2001. – 33 с.
9. Караковский В. А. Опыт управления межвозрастным общением в школьном коллективе / В. А. Караковский. – Тарту, 1974. – С. 241–243.

10. Кузь В. Г. Соціалізація дітей в умовах в умовах сільських навчально-виховних комплексів «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» / Кузь В. Г., Печенко І. П. – К. : Міленіум, 2004. – 212 с.
11. Кузьменко В. За віком та інтересами / В. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2000. – № 7 – С. 19.
12. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / Леонтьев А. Н. – М., 1981. – С. 481–537.
13. Макаренко А. С. Педагогическая поэма / сост., вступ. ст., примеч., пояснения С. Невская. – М. : ИТРК, 2003. – 736 с., илл.
14. Маркова Т. А. Формирование нравственных чувств и привычек в процессе общения / Т. А. Маркова // Дошкольное воспитание. – 1963. – № 2. – С. 12.
15. Мирзаабдулаева М. Воспитание начальных форм взаимопомощи у детей среднего дошкольного возраста в процессе совместной деятельности / М. Мирзаабдулаева. – М., 1984. – 23 с.
16. Пенъевская Л. А. Влияние на речь детей 3-го года жизни общения их с детьми старшего дошкольного возраста / Л. А. Пенъевская // Воспитание детей 3-го года жизни в дошкольном учреждении / под ред. В. Г. Нечаевой. – М. : Просвещение, 1965. – С. 101–141.
17. Нечаева В. Г. Педагогические условия общения детей разных возрастных групп дошкольного учреждения. Воспитание детей третьего года жизни в дошкольном учреждении / под ред. В. Г. Нечаевой. – М. : Просвещение, 1965. – С. 27.
18. Нечаева В. Г. Общение детей разного возраста в объединенном дошкольном учреждении / В. Г. Нечаева // Советская педагогика. – 1963. – № 9. – С. 56–62.
19. Симеон Полоцкий. Избранные произведения / Симеон Полоцкий. – М.-Л., 1953.
20. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський. – К., 1988. – 122 с.
21. Ягич И. В. История славянской филологии / Ягич И. В. – Спб., 1910. – 961 с. – (Энцикл. слав. филологии; Вып. 1).